

Basiskennis Geschiedenis

Hans Keissen

Noordhoff Uitgevers

Tweede druk

Basiskennis geschiedenis

Hans Keissen

Tweede druk

Noordhoff Uitgevers Groningen/Houten

Ontwerp omslag: G2K Designers, Groningen/Amsterdam

Omslagillustratie: iStock

1 / 16

© 2015 Noordhoff Uitgevers bv, Groningen/Houten, The Netherlands

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische veelevoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise without the prior written permission of the publisher.

ISBN (ebook) 978-90-01-85398-3

ISBN 978-90-01-84622-0

NUR 133

Inhoud

Inleiding 5

- 1 Tijd van jagers en boeren (3000 v. Chr.) 7**
 - 1.1 Jager-verzamelaars 8
 - 1.2 De overgang van jagen en verzamelen naar landbouw 10
 - 1.3 Religieuze uitingen: grottekeningen, beeldjes en grafgiften 13
 - 1.4 De bronnen van dit tijdvak 14
 - [Musea met collecties over dit tijdvak](#) 15
 - [Opgaven](#) 16

- 2 Tijd van Grieken en Romeinen (3000 v. Chr.-500 na Chr.) 19**
 - 2.1 De eerste beschavingen: het ontstaan van stadstaten 20
 - 2.2 Het Romeinse rijk 21
 - 2.3 Religie bij Grieken, Romeinen en Germanen 27
 - 2.4 De bronnen van dit tijdvak 29
 - [Musea met collecties over dit tijdvak](#) 30
 - [Opgaven](#) 31

- 3 Tijd van monniken en ridders (500-1000) 33**
 - 3.1 Leven van het land 34
 - 3.2 Het Frankische rijk 36
 - 3.3 De verspreiding van twee religies 38
 - 3.4 De bronnen van dit tijdvak 40
 - [Musea met collecties over dit tijdvak](#) 40
 - [Opgaven](#) 41

- 4 Tijd van steden en staten (1000-1500) 43**
 - 4.1 Nederzettingen groeien uit tot steden 44
 - 4.2 Zelfstandige vorsten in een groot rijk 46
 - 4.3 De plaats van de kerk in de samenleving 50
 - 4.4 De bronnen van dit tijdvak 52
 - [Musea met collecties over dit tijdvak](#) 53
 - [Opgaven](#) 54

- 5 Tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600) 57**
 - 5.1 De ontdekkers 58
 - 5.2 In opstand tegen een groot rijk 59
 - 5.3 De hervormers 65
 - 5.4 De bronnen van dit tijdvak 67
 - [Musea met collecties over dit tijdvak](#) 67
 - [Opgaven](#) 68

- 6 Tijd van regenten en vorsten (1600-1700) 71**
 - 6.1 De Gouden Eeuw 72
 - 6.2 De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden 78
 - 6.3 Een dominante, maar tolerante kerk 83
 - 6.4 De bronnen van dit tijdvak 83
 - Musea met collecties over dit tijdvak 84
 - Opgaven 85

- 7 Tijd van pruiken en revoluties (1700-1800) 87**
 - 7.1 Het einde van de economische bloei 88
 - 7.2 Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden wordt Bataafse Republiek 89
 - 7.3 De Verlichting 91
 - 7.4 De bronnen van dit tijdvak 93
 - Musea met collecties over dit tijdvak 93
 - Opgaven 94

- 8 Tijd van burgers en stoommachines (1800-1900) 95**
 - 8.1 Late industrialisatie van Nederland 96
 - 8.2 Nederland een deel van Frankrijk en een onderdeel van het Koninkrijk der Nederlanden 102
 - 8.3 Nieuwe idealen 106
 - 8.4 De bronnen van dit tijdvak 109
 - Musea met collecties over dit tijdvak 110
 - Opgaven 111

- 9 Tijd van de wereldoorlogen en holocaust (1900-1945) 113**
 - 9.1 De economische crisis tussen de wereldoorlogen 114
 - 9.2 De wereldoorlogen 117
 - 9.3 Totalitaire systemen, het geloof in een leider 131
 - 9.4 De bronnen van dit tijdvak 133
 - Musea met collecties over dit tijdvak 135
 - Opgaven 136

- 10 Tijd van televisie en computer (1945-heden) 139**
 - 10.1 Van wederopbouw tot welvaart 140
 - 10.2 Nederland een deel van de wereld 147
 - 10.3 Een ander religieus en ideologisch landschap 154
 - 10.4 De bronnen van dit tijdvak 156
 - Musea met collecties over dit tijdvak 156
 - Opgaven 157

- 11 Wat is geschiedenis? 159**
 - 11.1 Een beeld van een gebeurtenis in het verleden 160
 - 11.2 De bronnen 160
 - 11.3 De historicus 163
 - 11.4 Het beeld 167
 - Opgaven 168

- Geraadpleegde en aanbevolen literatuur 169**
- Illustratieverantwoording 171**
- Register 172**
- Over de auteur 176**

Inleiding

Basiskennis Geschiedenis presenteert de leerstof van het schoolvak geschiedenis op een compacte en overzichtelijke manier aan de startende pabostudent. Het boek bereidt voor om te voldoen aan de eisen van het instapniveau pabo voor het vak geschiedenis. De auteur van het boek is nauw betrokken geweest bij de eerdere landelijke digitale entreetoetsen Mens en Wereld voor de pabo.

Basiskennis Geschiedenis biedt studenten alle leerstof op een overzichtelijke manier aan waardoor ze de instaptoets met een gerust hart tegemoet kunnen zien. Het boek leidt de lezer zelfstandig naar het benodigde kennisniveau. Als uitgangspunt voor de leerstof zijn de domeinbeschrijving Geschiedenis voor de Basisschool van het CITO, de SLO-publicatie 'Naar een instapniveau Geschiedenis' en de 'Quickscan geschiedenis instapniveau pabo' van mbo-diensten gebruikt.

De SLO-publicatie 'Naar een instapniveau Geschiedenis' maakt een onderscheid tussen vakgebonden vaardigheden geschiedenis en tien tijdvakken geschiedenis:

A. Vakgebonden vaardigheden geschiedenis.

In *Basiskennis Geschiedenis* komt dit onderdeel gedeeltelijk aan de orde in het afsluitende hoofdstuk 11 'Wat is geschiedenis?' Dit hoofdstuk laat zien hoe een historisch beeld ontstaat. Verder komen de vakgebonden vaardigheden ook aan de orde bij de opdrachten waarmee elk hoofdstuk wordt afgesloten.

B. Tien tijdvakken geschiedenis.

In *Basiskennis Geschiedenis* wordt de leerstof van de tien tijdvakken en de zevenendertig bijbehorende kennisdoelen kort en bondig uitgelegd. Om de ontwikkelingen tussen de verschillende tijdvakken goed te kunnen vergelijken, wordt elk tijdvak aan de hand van vier invalshoeken bekeken:

- 1 Sociaal-economisch
- 2 Politiek-sociaal
- 3 Cultureel-religieus
- 4 Bronnen van een tijdvak

De vijftig vensters of onderwerpen uit de Canon van Nederland zijn cursief in de tekst opgenomen. Studenten die meer over deze vensters willen lezen, kunnen terecht op de website van de Canon van Nederland (www.entoen.nu).

Elk hoofdstuk wordt afgesloten met een opsomming van de musea met collecties over het tijdvak en opgaven, waarmee de student kan controleren of deze de stof heeft begrepen en kan toepassen. De antwoorden staan op de

bijbehorende website www.basiskennisgeschiedenis.noordhoff.nl. Op deze website is ook een samenvatting van elk hoofdstuk te vinden.

Op de website kunnen toetsvragen gemaakt worden, gericht op de vaardigheden beschrijven en toepassen.

Tot slot enkele opmerkingen:

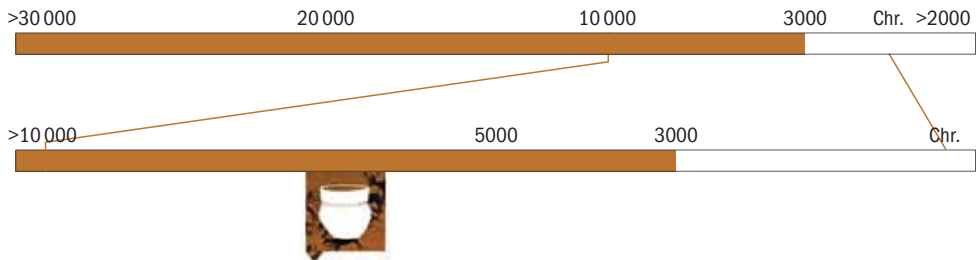
- Het boek bevat veel illustraties (tekeningen, foto's, schema's en kaarten). Deze bevatten veel informatie en geven vaak een goed beeld van een tijd of ontwikkeling. Het is dus zeker de moeite waard deze goed te bekijken.
- De tijdbalken aan het begin van elk hoofdstuk bieden oriëntatie in de tijd. Je moet gebeurtenissen, verschijnselen, ontwikkelingen en personen in de tijd, in een eeuw of een tijdvak kunnen plaatsen. Het gaat niet direct om het kennen van jaartallen. Het tellen van de eeuwen levert vaak problemen op. De christelijke jaartelling begint bij de geboorte van Christus. De eerste eeuw eindigt met het jaar 100. Wij leven nu in de eenentwintigste eeuw, die eindigt met het jaar 2100. Dus: het jaar 476 valt in de vijfde eeuw en het jaar 1672 valt in de zeventiende eeuw en het jaar 1848 valt in de negentiende eeuw.
- Je moet kennis uit eenvoudige bronnen kunnen halen en weten welke bronnen in een bepaald tijdvak aanwezig zijn. Elk hoofdstuk sluit af met het onderdeel: de bronnen van het tijdvak. Het afsluitende hoofdstuk 11 'Wat is geschiedenis?' heeft ook raakvlakken met dit onderwerp.

Hans Keissen
Amsterdam, juni 2014

1

Tijd van jagers en boeren

Prehistorie: 3000 v. Chr.

In dit hoofdstuk kun je lezen dat de mens gedurende de langste tijd van zijn bestaan als jager-verzamelaar heeft geleefd. De uitvinding van de landbouw veranderde de leefwijze van de mens. Er ontstonden zoveel nieuwe mogelijkheden dat ook wel wordt gesproken van de 'Agrarische Revolutie'. Dit tijdvak gaat over de prehistorie, de tijd waarin er geen geschreven bronnen voorkomen. De kennis die wij hebben over de jager-verzamelaars en de eerste boeren is vooral gebaseerd op archeologisch onderzoek en enkele andere wetenschappen.

1.1 Jager-verzamelaars

De mens heeft zich vanuit Afrika over de andere werelddelen verspreid. De mens leefde als jager-verzamelaar, een leefwijze die sterk werd beïnvloed door het heersende klimaat. In de volgende subparagrafen gaan we hier verder op in.

1.1.1 Migraties uit Afrika

In Oost-Afrika leefden 5 tot 4 miljoen jaar geleden al mensachtigen. Ongeveer anderhalf miljoen jaar geleden verliet de menssoort *homo erectus* (de rechtop lopende mens) Afrika. In Europa ontwikkelde zich uit de *homo erectus* een plaatselijke mensensoort, de Neanderthaler.

Tegenwoordig bestaat er nog één soort mensen: de *homo sapiens* (de denkende mens). Deze moderne mens komt oorspronkelijk ook uit Afrika. Waarschijnlijk trokken ongeveer 150.000 jaar geleden kleine groepjes mensen uit Afrika naar het Midden-Oosten op zoek naar nieuwe voedselgebieden. Vandaar verspreidde de moderne mens zich over de rest van de wereld. Deze nieuwe mensensoort verdrong alle andere menssoorten. Waarschijnlijk kon ze zich sneller aan veranderende omstandigheden aanpassen dan de andere menssoorten. Ongeveer 35.000 jaar geleden verscheen de *homo sapiens* in Europa. Rond die tijd stierven ook de Neanderthalers uit.

1.1.2 De nomadische samenleving van jager-verzamelaars

Jagen en verzamelen is voor mensen de oudste vorm van bestaan. Tot in onze tijd zijn er geïsoleerd levende groepen mensen, die leven als jager-verzamelaars.

Ze leiden een nomadisch bestaan, omdat ze steeds rondtrekken op zoek naar voedsel. Zij komen bijvoorbeeld nog voor in het Amazonegebied in Zuid-Amerika. Het tropische klimaat heeft een permanent groeiseizoen waarbij het hele jaar door insecten, wild, vissen en vruchten gevonden worden. Ze hoeven daarvoor niet ver te trekken en hoeven ook geen wintervorraden aan te leggen.

Dit is een groot verschil met de jager-verzamelaars in Europa. Zij leefden in een klimaat met sterk wisselende seizoenen, waardoor zij het veel moeilijker hadden. Zij moesten voorraden aanleggen voor de winter en rekening houden met het trekgedrag van de dieren waar ze op jaagden.

1.1.3 Rendierjagers

Tot ongeveer 10.000 jaar v. Chr. bedekte de ijskap van de laatste IJstijd het noorden van Europa en heerste in West-Europa een toendraklimaat. Op deze toendra, een gebied zonder bomen en begroeid met mos, gras en struiken, leefden rendierjagers (zie figuur 1.1). Zij leefden als nomaden, omdat ze grote afstanden moesten afleggen om de kuddes rendieren te kunnen volgen. Het vlees, de huid en de botten van de gedode dieren werden gebruikt als voedsel, kleding, tent en gereedschap. Grote dieren die eerder op de toendra leefden, zoals mammoeten en wolharige neushoorns, waren hier inmiddels uitgestorven.

De belangrijkste hulpmiddelen die rendierjagers gebruikten waren het vuur en gereedschappen van vuursteen, botten en hout. Het vuur maakte het mogelijk in koude gebieden te overleven. Bovendien kon met het vuur slecht verteerbaar voedsel eetbaar gemaakt worden. Verder konden grote roofdieren met het vuur op afstand worden gehouden. Vuurstenen werktuigen

speelden een grote rol. Er werden niet alleen grote bijlen gebruikt, maar ook kleine scherpe werktuigen, zoals schrapers, boren, messen en naalden. Voor de jacht gebruikten ze speren en pijlen met een vuurstenen punt. De rendierjagers leefden in tenten of eenvoudige hutten.

FIGUUR 1.1 Rendierjagers aan het eind van de IJstijd

1.1.4 Jagers en vissers

Na de laatste IJstijd werd het klimaat steeds warmer. Het land raakte met bos begroeid. De rendieren trokken naar het hoge noorden. Andere diersoorten, zoals elanden, runderen, wilde paarden, everzwijnen, herten en reeën profiteerden van het warmere klimaat en konden volop voedsel vinden. Er ontstonden door de opwarming ook visrijke meren, rivieren en beekjes.

FIGUUR 1.2 Jagers en vissers in een warmer klimaat, ca. 7000 v. Chr.

Rond 7000 v. Chr. hoefden de jagers in West-Europa niet meer ver te trekken. Ze konden in een beperkt gebied blijven, waar voldoende voedsel werd gevonden. In de lente werd er veel gevist, in de herfst werden noten en vruchten verzameld en verder werd het hele jaar gejaagd. Deze jager-verzamelaars gebruikten bij de jacht boomstamkano's met peddel en visfuiken bij het vissen (zie figuur 1.2).

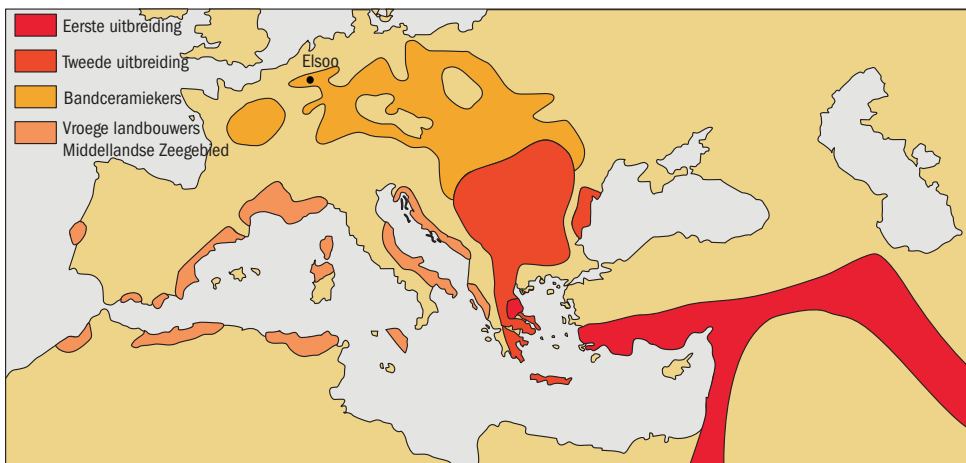
1.2 De overgang van jagen en verzamelen naar landbouw

De eerste boeren leefden ca. 10.000 jaar v. Chr. in het Midden-Oosten. Dit gebied wordt de Vruchtbare Halvemaan genoemd. Hier vandaan verspreidde de landbouw zich over de aangrenzende gebieden en uiteindelijk ook naar West-Europa. In de volgende subparagrafen gaan we hier verder op in.

1.2.1 Verschillen tussen jager-verzamelaars en landbouwsamenlevingen

Jager-verzamelaars trokken in kleine groepen rond op zoek naar voedsel. Iedereen hielp mee bij de jacht of bij het verzamelen. Ze hadden meestal weinig bezittingen. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat er veel minder archeologische sporen van hen worden teruggevonden dan van boeren. In het Midden-Oosten, het grensgebied van het huidige Turkije, Irak en Syrië, kwamen natuurlijke graanvelden voor. Dit gebied staat ook wel bekend als de Vruchtbare Halvemaan (zie figuur 1.3). De uitvinding van de landbouw had zoveel gevolgen dat men ook wel spreekt over de Agrarische Revolutie.

FIGUUR 1.3 De verspreiding van de landbouw vanuit het Midden-Oosten

In de Vruchtbare Halvemaan ontdekte men dat akkers met graan ingezaaid konden worden. Wilde dieren als geiten en schapen moesten bij de akkers worden weggehouden. De volwassen dieren werden gedood, maar jonge dieren werden in gevangenschap opgefokt. Bij het fokken werd gelet op de

tamheid van de dieren. Zo ontstonden kuddes geiten en schapen die door herders konden worden gehoed.

De boeren bleven bij hun akkers wonen in boerderijen of in grotere nederzettingen. Ze konden meer voedsel produceren waardoor de bevolking in landbouwgebieden verder groeide. Uiteindelijk hoefde niet iedereen zich met werken op het land bezig te houden en konden sommige mensen zich specialiseren, bijvoorbeeld als pottenbakker. De boeren ontwikkelden nieuwe technieken, zoals het spinnen en weven van wol. Verder ontdekten de boeren ook het gebruik van metalen als koper, brons en later ijzer (zie ook subparagraaf 1.2.3). Runderen, ezels en later ook paarden werden gebruikt als last- of trekdier om goederen te dragen, of om een kar of ploeg te trekken. Het ploegen en bemesten van het land was een belangrijke vinding om de grond vruchtbaar te houden.

Het is niet geheel duidelijk waarom mensen hun bestaan als jager-verzamelaars opgaven en boeren werden. Mogelijk had het te maken met overbejaging van sommige dieren, waardoor ze gedwongen waren op een andere manier aan voedsel te komen. Het was overigens niet zo dat boeren helemaal niet meer gingen jagen en verzamelen.

De ontwikkeling van de landbouw had niet alleen positieve gevolgen.

De vroege vormen van landbouw leidden vaak tot erosie van de bodem.

Tegenwoordig zijn veel oude landbouwgronden in het Midden-Oosten, ook in de Vruchtbare Halvemaan, helemaal niet meer vruchtbaar. Bovendien waren de afvalhopen en dieren rond de nederzettingen een bron van nieuwe ziekten. Ziekten die normaal alleen bij dieren voorkwamen, werden overgedragen op de mens. Je kunt hierbij denken aan het griepvirus, pokken en de q-koorts.

1.2.2 De eerste boeren in ons gebied

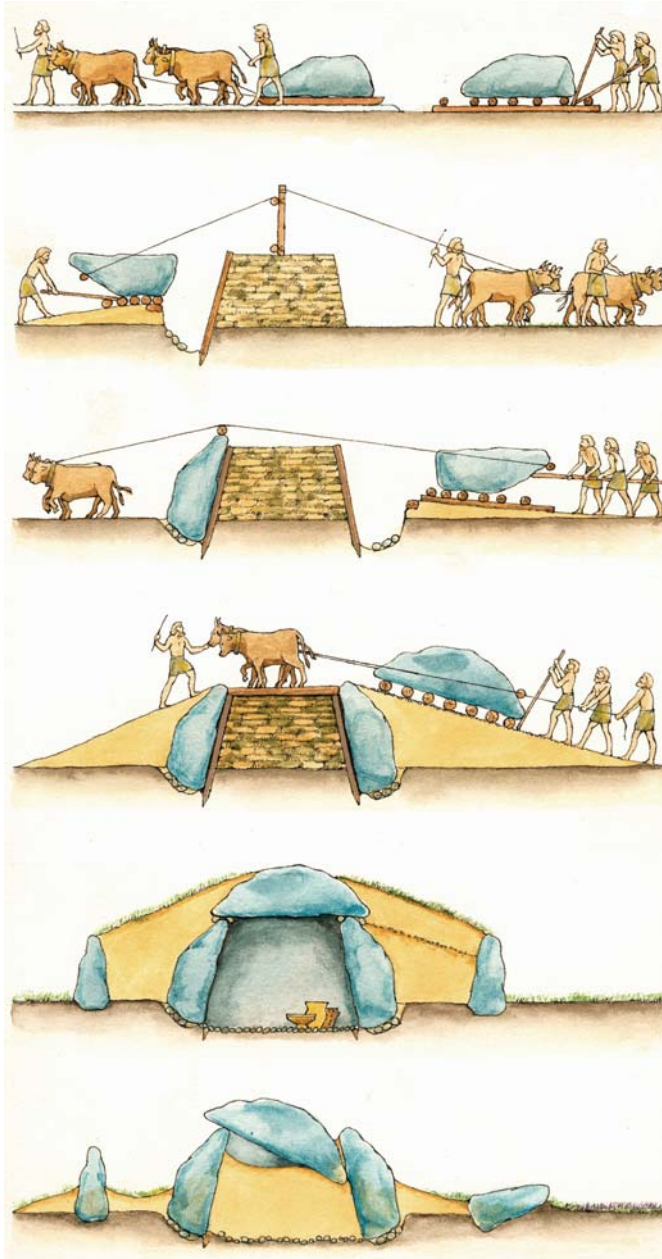
De eerste landbouwcultuur in West-Europa was de Bandkeramiekcultuur, rond 5300 v. Chr. Dit boerenvolk kreeg zijn naam door de opvallende versiering in de vorm van een band op het aardewerk. De potten werden door archeologen samen met andere stenen voorwerpen teruggevonden in grafkuilen. Het is niet duidelijk waar deze boeren vandaan kwamen. Het kan zijn dat ze uit Midden-Europa naar het westen waren getrokken. Het kan ook zijn dat plaatselijke jager-verzamelaars het idee van de landbouw van hun burens overnamen. In ieder geval vestigden de eerste boeren zich graag op de makkelijk te bewerken lössgrond. In Nederland vinden we deze kleiachtige grondsoort alleen in Zuid-Limburg. Er werden grote boerderijen gebouwd, die meer dan 30 meter lang waren. De akkers werden in het bos aangelegd op kaalgekapte plekken.

Een andere belangrijke landbouwcultuur was de Trechterbekercultuur.

Dit boerenvolk leefde tussen 3500 en 2700 v. Chr. Zij kregen hun naam door de trechtersvormige potten, bekertjes en schalen. Deze boeren gaven hun overledenen potten, sieraden en wapens mee als ze in een *hunebed* werden bijgezet. De hunebedden zijn de meest opvallende prehistorische monumenten in Nederland. Deze bouwsels van grote stenen komen in heel Noordwest-Europa voor. In Nederland vinden we ze vooral in de provincie Drenthe. De hunebedden werden gebruikt als grafkelders. Ze werden gebouwd van grote zwerfstenen, die in de voorlaatste IJstijd door gletsjers hier naar toe waren geschoven. De bouw van een hunebed ging waarschijnlijk als volgt. Men gebruikte rollen op een ondergrond van balken of sleden. Misschien maakten de bouwers ook gebruik van de trekkracht van ossen. Met behulp

van een aarden dam, houten palen en kleinere stenen werden de stenen in de goede positie gebracht. Later werd het geheel bedekt met een heuvel. Alle kieren werden met kleine stenen dichtgestopt (zie figuur 1.4).

FIGUUR 1.4 Reconstructie van de bouw van een hunebed

1.2.3 Steen, brons en ijzer

Steen is de langste tijd in het bestaan van de mens het belangrijkste materiaal geweest om gereedschappen of wapens te maken. Later namen brons en ijzer deze rol over.

De eerste boeren maakten net als de jager-verzamelaars veel gebruik van stenen wapens en gereedschappen. Daarom wordt soms over de Steentijd gesproken. Vooral vuursteen werd veel gebruikt. Deze steensoort was even onmisbaar als voor ons staal. Vuursteen kon goed bewerkt worden, door er in de lengte spanen vanaf te slaan. De randen van de afgeslagen stukken vuursteen waren zeer scherp. Ze konden gebruikt worden voor bijlen, messen, boren en pijlpunten. Rond 4000 v. Chr. werd vuursteen zelfs door middel van mijnbouw opgegraven. In het Krijtland van Zuid-Limburg zijn op verschillende plaatsen vuursteenmijnen gevonden. Via schachten daalden de mijnwerkers af naar de vuursteenlagen. Ze maakten ondergrondse gangen om de knollen los te hakken. Bovengronds werden daaruit halfproducten als ruwe bijlen en langwerpige spanen gehakt.

Vervolgens werden deze tot op honderden kilometers afstand verhandeld. De gebruikers maakten vervolgens zelf de werktuigen, die ze nodig hadden. Geleidelijk aan werd ook het gebruik van metalen ontdekt en leerde men daarvan werktuigen te maken. Eerst werden voorwerpen van puur koper gemaakt. Deze waren nauwelijks bruikbaar, omdat koper te zacht en te buigzaam was. Door het mengen van koper en tin ontstond een legering die veel bruikbaar was, het brons. Rond 2100 v. Chr. komen in Europa de eerste bronzen voorwerpen voor. Bronzen sieraden, bijlen en speerpunten werden gegoten in gietmallen.

Vanaf 700 v. Chr. werd in Europa ook gebruikgemaakt van ijzer. Een groot voordeel van ijzer was, dat het op veel plaatsen kon worden gevonden, in tegenstelling tot koper en tin. Bij het smelten van ijzer waren echter wel hoge temperaturen nodig. Dit vereiste nieuwe technologische inzichten.

1.3 Religieuze uitingen: grottekeningen, beeldjes en grafgiften

Aangezien er geen schriftelijke bronnen uit dit tijdvak zijn gevonden, weten we niet wat de mensen toen dachten. Desondanks wordt aangenomen, dat mensen in die tijd religieuze opvattingen hadden. Vaak staan kunstwerken in het teken van een religie. Dat zou dan ook kunnen gelden voor tekeningen en beelden uit de prehistorie.

In Spanje en Frankrijk zijn verschillende grotten waar jager-verzamelaars, ruim 30.000 jaar geleden, grottekeningen hebben gemaakt. De tekeningen zijn meestal afbeeldingen van dieren, zoals wisenten (bizons), herten en paarden. Soms staan er ook handafdrukken op de wanden van de grotten. Dit soort tekeningen wordt vaak gezien als religieuze uitingen. Misschien hoopten de jagers hun goden gunstig te stemmen.

Er zijn ook allerlei beeldjes teruggevonden. Een voorbeeld is het Mannetje van Willemstad. Het is een houten beeldje van ongeveer vijftien centimeter. Het werd tussen de wortels van een boom gevonden bij de aanleg van de Deltawerken. Het zou een beeldje kunnen zijn dat werd geofferd bij een 'heilige boom'. Het kan echter ook een speelgoedpoppetje zijn dat werd verloren door een kind.

In hunebedden zijn allerlei grafgiften teruggevonden, zoals trechterbekers, sieraden, wapens en gereedschappen. Deze giften aan de overledenen worden vaak gezien als een bewijs van religieus besef. Het zou iets kunnen zeggen over een geloof in een hiernamaals, waarbij de doden giften meekregen voor hun reis naar het dodenrijk.

1.4 De bronnen van dit tijdvak

De kennis van de prehistorie, de tijd waar geen schriftelijke bronnen over zijn, is vooral gebaseerd op archeologie. In de volgende subparagrafen kun je lezen dat nauwkeurig archeologisch onderzoek zeer veel informatie over dit tijdvak kan geven, maar dat veel zaken onduidelijk of onzeker blijven.

1.4.1 Prehistorie

We bedoelen met het begrip prehistorie de tijd waarover geen geschreven bronnen zijn. Om toch iets te weten over mensen in deze tijd zijn we vooral afhankelijk van archeologische vondsten. De prehistorie van een samenleving eindigt als er schriftelijke bronnen over de samenleving zijn.

Dat kan per gebied sterk verschillen. Zo eindigde in het Midden-Oosten (bijv. Sumerië) de prehistorie al 5000 jaar geleden, terwijl de prehistorie in West-Europa eindigde met de komst van de Romeinen ruim 2000 jaar geleden. In sommige afgelegen gebieden in Nieuw-Guinea eindigde de prehistorie pas 80 jaar geleden. Toen landden daar Europese onderzoekers per vliegtuig. Zij schreven over hun contacten met de plaatselijke bewoners, de Papoea's.

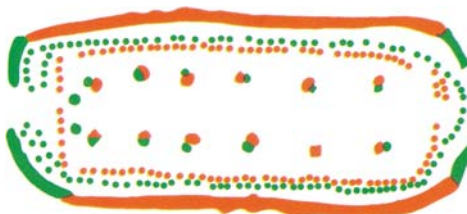
1.4.2 Archeologie

De kennis over de prehistorie is vooral gebaseerd op archeologische vondsten. Archeologie is de wetenschap die zich bezighoudt met het in kaart brengen van bodemsporen, het doen van opgravingen en het rapporteren en het interpreteren van vondsten (zie figuur 1.5, 1.6 en 1.7).

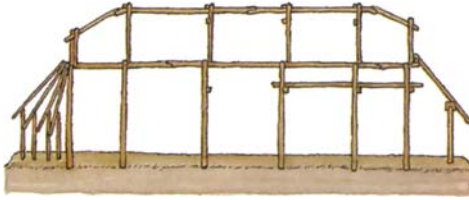
Moderne archeologen zien zich vooral als de bewaarders van alles dat zich in de bodem bevindt, het 'bodemarchief'. Men gaat ervan uit, dat latere generaties archeologen nog meer informatie uit een opgraving kunnen halen door het toepassen van nieuwe technieken. Opgravingen worden alleen verricht, als de bodemsporen dreigen te verdwijnen. Dat gebeurt vaak bij stadsvernieuwing, uitbreidingen van steden en dorpen en de aanleg van verkeerswegen (zoals bijv. de Betuwelijn).

Archeologisch onderzoek gebeurt heel systematisch. Het is bijna vergelijkbaar met de behandeling van een plaats delict bij recherchewerk. De vindplaatsen en voorwerpen worden nauwkeurig getekend en in kaart gebracht. De grondlaag, waarin een voorwerp wordt gevonden, kan iets zeggen over de ouderdom. Er zijn ook methoden om de ouderdom van organisch materiaal nauwkeurig te bepalen. Dit gebeurt bijvoorbeeld met de C14-methode, waarbij het gehalte aan radioactieve koolstof wordt gemeten. Een andere nauwkeurige dateringsmethode is het jaarringonderzoek van houten voorwerpen. Hierbij kan de ouderdom van hout worden bepaald op basis van bekende reeksen jaarringen. Dit systeem is vergelijkbaar met een soort streepjescode.

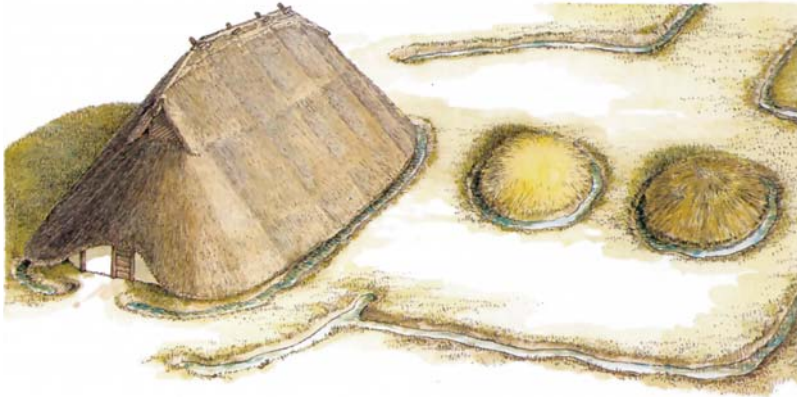
FIGUUR 1.5 Bodemsporen met paalgaten

FIGUUR 1.6 Reconstructie van palen in de paalgaten

FIGUUR 1.7 Reconstructie van de boerderij

Er zijn over het algemeen weinig vondsten uit de prehistorie. Toch kunnen archeologen met weinig gegevens veel te weten te komen. De sporen van palen in de bodem kunnen bijvoorbeeld iets zeggen over de bouw van woningen. Rond vuurplaatsen en in afvalhopen is voor archeologen vaak informatie te vinden over voedingsgewoonten. Het is sterk afhankelijk van de grondsoort of er veel of weinig is terug te vinden. In veen blijft veel organisch materiaal, als hout en leer, bewaard. Een bekend voorbeeld van een goed bewaarde vondst uit het veen is het meisje van Yde (Drenthe). Dit veenlijk heeft ongeveer 2000 jaar in het veen gelegen, toch zijn haar huid, haar en mantel goed bewaard gebleven. In zand verdwijnt het organisch materiaal, maar er blijven soms wel verkleuringen in de bodem over.

1.4.3 Culturele antropologie

Een andere belangrijke wetenschap die kennis oplevert over het leven in de prehistorie is de culturele antropologie. Men gaat ervan uit dat de tegenwoordige mens in zijn manier van denken en handelen niet veel verschilt van mensen in de prehistorie. Men maakt dan ook vaak gebruik van gegevens die in het begin van de twintigste eeuw verzameld zijn over de leefwijze van volkeren als de Eskimo's (of Inuït) in het Noordpoolgebied, de Yanomami-indianen in het Amazonegebied en de Papoea's in Nieuw-Guinea.

Musea met collecties over dit tijdvak

- Alphen aan den Rijn: Archeon
- Leiden: Rijksmuseum voor Oudheden (RMO)
- Assen: Drents Museum
- Borger (Drenthe): Hunebedcentrum
- Castricum: Archeologisch Informatie Centrum

Opgaven

1

-
- 1.1** Leg uit waarom dit tijdvak de tijd van jagers en boeren wordt genoemd.
 - 1.2** Leg uit hoe de mens zich over de wereld heeft verspreid.
 - 1.3** Vergelijk de invloed van het klimaat op de leefwijze van jagersverzamelaars in Europa met die in tropische gebieden.
 - 1.4** Waarom leidden rendierjagers een nomadisch bestaan?
 - 1.5** Waarom speelde het vuur voor deze mensen een grote rol?
 - 1.6** Waarom zijn er minder archeologische vondsten van nomadische culturen dan van landbouwculturen?
 - 1.7** Waar ontstonden de eerste agrarische samenlevingen?
 - 1.8** Wat wordt bedoeld met de *Agrarische Revolutie*?
 - 1.9** Welke gevolgen had de Agrarische Revolutie?
 - 1.10** Waarom zijn er in Nederland alleen in Zuid-Limburg vondsten van de Bandkeramiekcultuur gedaan?
 - 1.11** Waarvoor werden hunebedden gebruikt?
 - 1.12** Leg uit hoe een hunebed werd gebouwd.
 - 1.13** Waarom wordt de cultuur van de hunebedbouwers de *Trechterbekercultuur* genoemd?
 - 1.14** Waarom werd vooral vuursteen gebruikt in de zogenaamde Steentijd?
 - 1.15** Welke metalen werden later gebruikt?
 - 1.16** Welke voorbeelden zijn er van religieus besef in dit tijdvak?
 - 1.17** Wat wordt bedoeld met het begrip *prehistorie*?

- 1.18** Bekijk figuur 1.1. Welke onderdelen van de tekening zijn gemaakt op basis van archeologisch onderzoek en welke op basis van culturele antropologie? Kies uit: kleding, vuursteen, speerpunten, tenten, vuursteen pijlpunten.

**De antwoorden op de opgaven staan op
www.basiskennisgeschiedenis.noordhoff.nl.**